

ANNA DRECKA

Urząd Statystyczny w Kielcach

IWONA KOPACZ

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy
Jana Kochanowskiego w Kielcach

ZASOBY LUDZKIE NA OBSZARACH WIEJSKICH WOJ. ŚWIĘTOKRZYSKIEGO W LATACH 2000-2008

Abstract: Human Resources on the Rural Areas of Świętokrzyskie Voivodship in the Years 2000-2008. The aim of the article is to analyse of human resources of rural areas in the Świętokrzyskie Voivodship in the period of 2000 to 2008 and to introduce typology of the rural commons based on the character of the changes in population. The research involved all rural commons and rural part in the urban – rural commons. The analysis showed, that the extension of life expectancy and unfavourable population trends in the early 90's such as the decrease in natural increase, reduction of the number of population (especially rural) strengthened by dominant socio-economic conditions influenced the change of the age structure and the elements of vital statistics of the population of rural areas.

Wstęp

W ostatnich dekadach XX w. w teoriach rozwoju gospodarczego, obok kapitału fizycznego i finansowego, coraz istotniejszą rolę zaczęto przypisywać zasobom ludzkim. Powszechnie stało się stwierdzenie, że „wiedza i potęga ludzka to jedno i to samo” (Bacon 1955). Jak wskazują badania, „zasoby ludzkie stanowią podstawowe źródło bogactwa narodów, bo to ludzie akumulują kapitał, wykorzystują zasoby naturalne, tworzą organizacje społeczne i ekonomiczne oraz promują rozwój” (Harbison 1973).

Zasoby ludzkie są jednym z najaktywniejszych czynników rozwoju regionalnego, dlatego tak istotne stają się badania procesów demograficznych, nie tylko na obszarach miejskich, ale także na obszarach wiejskich, gdzie coraz częściej jest wprowadzana koncepcja wielofunkcyjnego rozwoju. Nic więc dziwnego, że badania nad zasobami ludzkimi prowadzone są na szeroką skalę.

Problematyka ta od dawna interesowała zarówno światowych, jak i polskich badaczy.

Wielkie zasługi dla rozwoju ilościowych badań demograficznych miał Lotka (1977), twórca teorii rozwoju – tzw. populacji ustabilizowanych. Jego kontynuatorami byli m.in. Bourgeois-Pichat (1950); Bras, Goldman, Kendall, Rogers i inni (Kędelki 1981).

Doskonaleniem metod stosowanych przez Bourgeois-Pichata, zajął się polski badacz Greń (1979, 1981), który wraz z zespołem przeprowadził wiele obliczeń dla Polski. Wśród wielu znanych polskich demografów należy wymienić Romaniuka (1978) i Rosseta (1975) – zwolenników koncepcji optimum zaludnienia. Ponadto, badaniami procesów demograficznych na obszarach wiejskich zajmowali się: Dzięwoński, Kosiński (1967); Eberhardt (1989); Holzer (1989); Pohoski (1963); Stasiak (1980, 1983); Żurek (1985) i wielu innych. Wśród nowszych opracowań należy zwrócić uwagę na takich autorów, jak: Bański (2004); Frenkel (1997); Frenkel, Rosner (1995); Kołodziejczyk (1999); Łodyga (2005), zajmujący się procesami ludnościowymi na wsi.

Okres transformacji gospodarczej, a zwłaszcza przejście do gospodarki rynkowej oraz późniejsze przystąpienie Polski do Unii Europejskiej, spowodowały wzrost znaczenia zasobów ludzkich w każdej dziedzinie gospodarki, w tym także i w rolnictwie. Powszechne jest to, że odpowiednio wykształceni kadry przyczynia się do szeroko rozumianego rozwoju społeczno-gospodarczego, w tym również do wielofunkcyjnego rozwoju wsi. Efektem zachodzących w Polsce zmian, było także powstanie obszarów cechujących się nawarstwianiem problemów o różnym charakterze, jak np. rosnące bezrobocie, niski poziom wykształcenia, przestępczość, alkoholizm, niedorozwinięta infrastruktura techniczna, bytowa i socjalna, co w konsekwencji doprowadziło do ucieczki osób zwłaszcza młodych, dobrze wykształconych i przedsiębiorczych do miast. Nastęstwem tego był ciągły ubytek ludności wiejskiej, dlatego należy zwrócić szczególną uwagę na negatywne procesy demograficzne, w tym na wyludnianie się obszarów wiejskich.

W związku z powyższymi uwagami, celem prezentowanego opracowania jest analiza zasobów ludzkich na obszarach wiejskich woj. świętokrzyskiego w latach 2000-2008. Ponadto, podjęto próbę typologii gmin ze względu na charakter zmian ludnościowych.

1. Metody badań

Badaniem objęto wszystkie gminy wiejskie oraz część wiejską w gminach miejsko-wiejskich woj. świętokrzyskiego. W trakcie analiz wykorzystano dane publikowane przez Główny Urząd Statystyczny, dane Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego w Kielcach, a także własne obserwacje.

Zakres analiz dotyczących przemian demograficznych na terenach wiejskich woj. świętokrzyskiego podzielono na grupy tematyczne obejmujące: analizę zmian liczby ludności, analizę zmian w strukturze ludności według wieku oraz analizę mi-

gracji ludności w latach 2000-2008. Przedstawiono też prognozę dla ludności wiejskiej woj. świętokrzyskiego na lata 2010-2035.

W celu zanalizowania przemian demograficznych na obszarach wiejskich woj. świętokrzyskiego, posłużono się wskaźnikami i współczynnikami powszechnie stosowanymi w badaniach demograficznych (Holzer 1989; Jędrzejczyk 1973). Zastosowano m.in. wskaźnik gęstości zaludnienia i przyrostu naturalnego, współczynniki feminizacji, płodności, umieralności, dzietności, reprodukcji, dynamiki demograficznej, starości demograficznej, obciążenia demograficznego. Ponadto, zastosowano wskaźnik dynamiki w celu ukazania tempa przemian demograficznych analizowanego obszaru.

2. Ogólna charakterystyka woj. świętokrzyskiego

Województwo świętokrzyskie, położone w południowo-wschodniej Polsce, zajmuje powierzchnię 11 710 km², co stanowi 3,7% terytorium kraju. Zamieszkuje je 1 272,8 tys. osób, tj. 3,3% ogółu ludności Polski. W aspekcie obszarowym i ludnościowym należy do najmniejszych województw w kraju. Powierzchniowo mniejsze jest tylko woj. opolskie, natomiast mniej ludności mają tylko województwa: lubuskie, opolskie i podlaskie. Województwo świętokrzyskie jest jednym ze słabiej zagęszczonych regionów – gęstość zaludnienia wynosi 109 osób/km², wobec średniej krajowej 122 osoby/km². Gęstość zaludnienia terenów wiejskich jest z kolei relatywnie duża i wynosi 63 osoby/km², podczas gdy w kraju wartość ta osiąga 51 osób/km², co plasuje woj. świętokrzyskie na 4. miejscu w kraju. Przeciętna powierzchnia gospodarstw rolnych wynosi 4,17 ha (w kraju – 6,56 ha), zaś pracujący w rolnictwie stanowią ok. 39% ogółu pracujących w województwie.

Zauważalny jest wyraźny podział na część północną, cechującą się dużą koncentracją ludności oraz słabo zaludnioną część południowo-wschodnią. Ma to ścisły związek ze strukturą gospodarki, bowiem północ województwa jest regionem przemysłowym, południe zaś – regionem rolniczym.

Mała liczba ośrodków miejskich, ze zdecydowanie dominującą stolicą, grupującą ponad 1/6 ogółu populacji, determinuje niski poziom urbanizacji, czego efektem jest niski odsetek ludności miejskiej, który wynosi 45,3%.

3. Zmiany liczby ludności wiejskiej woj. świętokrzyskiego w latach 2000-2008

W latach 2000-2008 liczba ludności na obszarach wiejskich woj. świętokrzyskiego obniżyła się z 703 246 do 696 552 osób, tj. o 1,0% (tab. 1). W porównaniu z miastami i ogółem województwa, tempo spadku liczby ludności było niskie. W miastach bowiem liczba ludności obniżyła się o 3,9%, natomiast w województwie o 2,3%.

Tabela 1

Zmiany liczby ludności w woj. świętokrzyskim w latach 2000–2008

Obszar	2000	2008	Wskaźnik dynamiki
Wieś	703 246	696 552	99,0
Miasto	599 404	576 232	96,1
Województwo świętokrzyskie	1 302 650	1 272 784	97,7
Polska (obszary wiejskie)	14 594 265	14 847 695	101,7

Źródło: Opracowanie własne na podstawie www.stat.gov.pl (tab. 1-7).

Jednak była to odmienna tendencja aniżeli w kraju, gdzie liczba ludności wiejskiej wzrosła o 1,7%.

W układzie przestrzennym można zaobserwować gminy, które odznaczają się wzrostem, spadkiem, lub stagnacją liczby ludności. Przyjmując za kryterium wskaźnik dynamiki, w woj. świętokrzyskim wyróżniono 3 typy gmin:

- 1) progresywne, charakteryzujące się wzrostem liczby ludności, w których wskaźnik dynamiki był wyższy niż 102;
- 2) stagnujące, w których wskaźnik dynamiki wahał się w przedziale od 96,0 do 101,9;
- 3) regresywne, charakteryzujące się spadkiem liczby ludności, w których wskaźnik dynamiki był niższy niż 95,9 (tab. 2, ryc. 1).

Pierwszą grupę tworzyły gminy progresywne. W grupie tej znalazło się 12 gmin (tj. 12,4% ogólnej liczby gmin województwa), które skupiały 17,8% ludności wiejskiej województwa. Gminy te należą do strefy podmiejskiej Kielc, ośrodka który ze względu na pełnione funkcje oraz możliwość zaspokajania różnorodnych potrzeb mieszkańców, jest najatrakcyjniejszym miastem woj. świętokrzyskiego (Kamińska 2008; Kudełko, Ziolo 2001). W grupie drugiej znalazło się 57 gmin stagnujących. Stanowiły one łącznie 58,8% ogółu analizowanych gmin, gdzie zamieszkiwało 59,7% ludności wiejskiej

Tabela 2

Typy gmin woj. świętokrzyskiego według zmiany liczby ludności wiejskiej w 2008 r.

Typ gminy	Liczba gmin	Liczba ludności	% gmin	% ludności
Progresywne	12	123 709	12,4	17,8
Stagnujące	57	416 292	58,8	59,7
Regresywne	28	156 551	28,8	22,5
Razem	97	696 552	100,0	100,0

województwa. Natomiast w grupie trzeciej znalazło się 28 gmin regresywnych. Były to w większości gminy położone peryferyjnie w stosunku do dużych ośrodków miejskich i układów komunikacyjnych. W 2008 r. skupiały one 22,5% ludności wiejskiej województwa (tab. 2).

Proces wyludniania wsi został już zidentyfikowany w badaniach demograficznych. Za główne powody podaje się niski przyrost naturalny, starzenie się ludności oraz ujemne saldo migracji (Eberhardt 1989). Związane jest to z kolejnym niekorzystnym zjawiskiem, jakim jest odpływ ludzi (zwłaszcza kobiet) młodych, dobrze wykształconych i przedsiębiorczych do miast.

Wyludnianie się obszarów wiejskich zapoczątkował trwający od kilkunastu lat spadek przyrostu naturalnego ludności. W badanym okresie pogłębiła się jego ujemna wartość: z -0,8 w 2000 r. do -1,2 w 2008 r. (w przeliczeniu na 1000 ludności). Najniższą wartość ubytek naturalny osiągnął w latach 2003-2006, kiedy oscylował między -2,3‰ a -2,4‰. Natężenie tego procesu w woj. świętokrzyskim było jednym z najwyższych w kraju, gdzie średnie wartości wskaźnika pozostały dodatnie (w 2008 r.: 1,5‰), co wskazywało na sukcesywny wzrost liczby ludności zamieszkałej na terenach wiejskich.

Przyczynami malejącego przyrostu naturalnego był niewątpliwie spadek liczby urodzeń oraz wzrost liczby zgonów. Zdecydowanie większe znaczenie miała jednak malejąca tendencja w liczbie urodzeń. Nasilała się ona do 2004 r., po czym nastąpiło nierównomierne jej wyhamowanie, aż do przełamania trendu w 2007 r. Odwrócenie tendencji spowodowało wejście w wiek najwyższej lub wysokiej płodności kobiet, urodzonych w latach ostatniego wyżu demograficznego (roczniki 1979-1983, a także 1984-1988). W 2008 r. w woj. świętokrzyskim urodziło się 7,4 tys. dzieci, co stanowiło o 1,8% mniej niż osiem lat wcześniej i oznaczało prawie 11 urodzeń na 1000 ludności. W Polsce liczba urodzeń wzrosła o 1,9% w stosunku do 2000 r., a stopa wyniosła blisko 12 urodzeń na 1000 ludności.

Na tak silny spadek liczby urodzeń wpłynęły przede wszystkim dwa czynniki: zmiany w liczbie i strukturze wieku kobiet oraz obniżenie poziomu płodności kobiet. W badanym ośmioleciu wzrosła populacja kobiet w wieku rozrodczym (o 3,0% w stosunku do 2000 r.), ale jednocześnie mniej z nich skłonnych było do posiadania więcej niż dwojga dzieci. Sytuację tę stymulowało kilka jednoczesnych przyczyn, w tym zmiany zachowań prorodzinnych kobiet w wieku największej płodności (20-29 lat). Nasilająca się aktywność edukacyjna i zawodowa kobiet przyczyniła się do przesunięcia średniego wieku macierzyństwa. Równie ważna była trudna sytuacja bytowa wielu rodzin, w związku z rosnącymi kosztami utrzymania, a przede wszystkim poczucie jej niestabilności. Dodatkowo, duże znaczenie miała zmiana modelu rodziny z wielodzietnej na 2+1, lub 2+2 (Holzer 1989; Jędrzejczyk 2001).

Podobnie jak w całym kraju, utrzymywała się obserwowana od końca lat 90. depresja urodzeniowa. Współczynnik dzietności, będący miernikiem płodności kobiet, spadał do 2006 r., po czym ponownie się zwiększył (tab. 3). W 2008 r. był on tylko nieznacznie niższy niż sześć lat wcześniej (1,45), lecz pozostał znacznie poniżej

poziomu zapewniającego prostą wymienialność pokoleń wynoszącego ok. 2,10. Przy zachowaniu obecnego poziomu płodności i uwzględnieniu tego, że nie wszystkie córki dożyją wieku swoich matek, dzisiejsze pokolenie matek zostanie zastąpione przez córki tylko w 70,9% (współczynnik reprodukcji brutto). W kraju w 2008 r. relacje te kształtowały się korzystniej: współczynnik dzietności wynosił 1,53, co dawało zastępowalność matek przez córki w 73,5%.

Skalę ubytku naturalnego ludności wiejskiej woj. świętokrzyskiego na tle obszarów wiejskich w Polsce dobrze obrazuje współczynnik dynamiki demograficznej.

W woj. świętokrzyskim przez cały badany okres przyjmował on wielkości negatywne. W 2000 r. wyniósł 0,927, a w 2008 r. 0,902. Przeciwną tendencję odnotowano w kraju, gdzie w analogicznym okresie zwiększył się on z 1,135 do 1,149.

Efektom wyżu demograficznego lat 80. jest zwiększanie się od 2005 r. liczby zawieranych małżeństw – w ciągu czterech ostatnich lat o 23,5% (z 3,8 tys. w 2005 do 4,6 tys. w 2008 r.). Jest to czynnik o mniejszym znaczeniu, lecz nie należy go pomijać w społeczności wiejskiej, gdzie ponad 91% (w 2000 r. – 93,3%) dzieci pochodziło z formalnych związków małżeńskich. Małżeństwa zawierane są jednak w coraz późniejszym wieku (mediana wieku pierwszego związku mężczyzn to 26,4 lat, a kobiet – 24,1), co powoduje pośrednio, że przybywa osób pozostających w stanie wolnym oraz kobiet bezdzietnych. Jednocześnie szybko zwiększała się liczba rozwodów. Rostała ona w ciągu całego badanego okresu i na koniec 2008 r. była ponad dwukrotnie wyższa (0,4 tys.) niż w 2000 r. Mimo to relacja rozwodów do nowo zawieranych małżeństw była w woj. świętokrzyskim bardzo niska i wynosiła 89,6 w przeliczeniu na 1000 małżeństw (w kraju – 127,0). Jest to wynikiem większego konserwatyzmu mieszkańców terenów wiejskich, tak w sferze obyczajowości, jak i mniejszej akceptacji tego zjawiska.

Problemem ludnościowym obszarów wiejskich woj. świętokrzyskiego był również relatywnie wysoki poziom umieralności, związany z dużą populacją starszych osób. Mediana wieku mieszkańców wsi wyniosła w 2008 r. 39,1 lat dla kobiet oraz 35,9 lat dla mężczyzn (w Polsce odpowiednio: 37,0 i 34,5 lat). W 2008 r. zmarło 8,2 tys. osób, co stanowiło o 0,9% więcej niż w 2000 r. (w kraju: o 0,6%). Współczynnik umieralności zwiększył się w ciągu ośmiu lat z 11,4 do 11,7. W kraju pozostawał dużo niższy, a zauważalne zmiany oscyływały w kierunku jego obniżki – krańcowo z 10,2‰ do 10,1‰.

Tabela 3

Współczynniki reprodukcji ludności wiejskiej woj. świętokrzyskiego w latach 2002–2008

Współczynniki	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Dzietności ogólnej	1,450	1,392	1,325	1,351	1,305	1,386	1,443
Reprodukcji brutto	0,711	0,684	0,647	0,660	0,640	0,684	0,709
Dynamiki demograficznej	0,853	0,810	0,811	0,827	0,798	0,865	0,902

Wyższa umieralność występowała wśród mężczyzn, dla których współczynnik w województwie osiągnął w 2008 r. 12,8‰ wobec 10,6‰ wśród kobiet.

Pozytywnie zaznaczył się dynamiczny spadek umieralności niemowląt. Współczynnik wyrażający liczbę zgonów niemowląt na 1000 urodzeń żywych zmniejszył się z 8,6 do 4,7 (w kraju: z 7,9 do 5,6), co potwierdza poprawę opieki zdrowotnej tak nad matkami, jak i dziećmi.

4. Zmiany w strukturze ludności według wieku

Struktura wieku ludności wiejskiej jest wypadkową warunków demograficznych i sytuacji społeczno-gospodarczej każdego regionu, które oddziałują bezpośrednio na ruch naturalny i migracje ludności. Istotne zmiany zapoczątkowała malejąca liczba urodzeń.

Gwałtownie zmniejszyła się liczba dzieci i młodzieży do 17 roku życia (wiek przedprodukcyjny). Regres ten dotknął woj. świętokrzyskie mocniej niż inne regiony – w latach 2000-2008 ich subpopulacja zmniejszyła się o ponad 1/5 (tj. o 20,8%), podczas gdy w kraju o 18,5%. Ogólnie, we wszystkich grupach wiekowych młodych osób zaobserwowano sukcesywny spadek ich liczby, przy czym w ostatnich trzech latach jego tempo uległo częściowemu wyhamowaniu. Największe natężenie tego spadku wystąpiło wśród dzieci między 3 a 12 rokiem życia – o 27,1%. Sytuację tę łagodziło obserwowane od 2007 r. (wynikające z rosnącej liczby urodzeń) zwiększenie się liczby dzieci w wieku 2 lata i mniej. W ciągu ostatnich dwóch lat przybyło ich 5,3%. W efekcie ośmioletnich zmian nastąpiło zmniejszenie odsetka ludności w wieku przedprodukcyjnym o ponad 5 pkt proc. – do 20,8%. W kraju spadek udziału tej grupy był nieco większy i wyniósł niecałe 6 pkt proc. – do poziomu 22,1% (tab. 4).

Z punktu widzenia wpływu sytuacji demograficznej na rynek pracy, najbardziej interesująca jest populacja ludności w wieku produkcyjnym (18-59/64 lata). Udział tej grupy w społeczności wiejskiej woj. świętokrzyskiego zwiększył się w badanym ośmioleciu z 55,3% do 61,2% (w kraju – z 56,8 do 62,4%), tj. o 5,9 pkt proc. (tab. 4). Pojawiło się więcej osób aktywnych zawodowo, co w przypadku ograniczonej możliwości tworzenia nowych miejsc pracy skutkowało zarówno wzrostem skali bezrobocia, jak i decyzjami o emigracji. W najlepszej sytuacji pozostawali mieszkańcy związani z gospodarstwem rolnym, wśród których stopa bezrobocia była przeszło czterokrotnie niższa niż wśród pozostałych osób.

Przeciętny okres aktywności zawodowej ulegał pewnym przeobrażeniom, takim jak: obserwowane podwyższenie się wieku rozpoczęcia pracy, spowodowane wydłużającym się czasem kształcenia przygotowawczego czy ograniczeniami samego rynku pracy (bezrobocie, poziom wykształcenia, zmienne zapotrzebowanie kwalifikacyjne itd.) oraz prowadzoną polityką zatrudnienia w aspekcie skracania, przedłużania lub wyrównywania powszechnie obowiązującego wieku emerytalnego (Bański 2004; Stasiak 2006).

Ludność wiejska według ekonomicznych grup wieku w latach 2000–2008

Obszar	Rok	Struktura ludności według wieku:						
		przedprodukcyjny		produkcyjny		poprodukcyjny		razem
		w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.
Województwo świętokrzyskie (obszary wiejskie)	2000	182,9	26,1	389,3	55,3	131,1	18,6	703,3
	2008	144,9	20,8	426,3	61,2	125,3	18,0	696,5
Polska (obszary wiejskie)	2000	4 028,4	27,6	8 283,0	56,8	2 282,8	15,6	14 594,2
	2008	3 284,1	22,1	9 263,1	62,4	2 300,6	15,5	14 847,6

Starzenie się – w sensie demograficznym – ludności w wieku produkcyjnym w niedalekiej przyszłości spowoduje dodatkowe „zasilenie” grupy w wieku emerytalnym, która stanie się najdynamiczniej rosnącą częścią społeczeństwa wiejskiego. W woj. świętokrzyskim w badanych latach odsetek najstarszych mieszkańców wsi zmniejszył się w regionie z 18,6% do 18,0% (tab. 4), ale pozostał wyraźnie wyższy niż w kraju, gdzie zmienił się nieznacznie – z 15,6% do 15,5%. Determinuje go m.in. relatywnie długi czas trwania życia obywateli województwa (mężczyźni – 70,9 lat, kobiety – 80,8 lat wobec średniej krajowej: 70,7 i 80,2 lat).

Nawiązując do skali Rosseta (1961) i przyjmując za kryterium wskaźnik starości, w woj. świętokrzyskim wyróżniono 4 typy gmin o różnym stopniu zaawansowania procesu starzenia się ludności:

- 1) gminy w fazie młodości demograficznej, w których udział ludności w wieku 60 lat i więcej stanowi mniej niż 15,9% ogółu ludności wiejskiej;
- 2) gminy w fazie przedpola starzenia się, w których udział ludności w wieku 60 lat i więcej stanowi od 16,0 do 17,9% ogółu ludności wiejskiej;
- 3) gminy w fazie właściwego starzenia, w których udział ludności w wieku 60 lat i więcej stanowi od 18,0 do 20,9% ogółu ludności wiejskiej;
- 4) gminy w fazie starości demograficznej, w których udział ludności w wieku 60 lat i więcej stanowi powyżej 21,0%.

Powyższa skala nie jest zgodna z zaproponowaną przez Rosseta, według którego już 12% odsetek ludności w wieku powyżej 60 lat, pozwolił na zaliczenie jej do społeczeństwa starego demograficznie. Jednak zmieniająca się struktura demograficzna społeczeństwa wiejskiego, wymusiła zastosowanie innych przedziałów procentowych.

Zgodnie z wyżej zaproponowaną skalą, przedstawiono w układzie przestrzennym woj. świętokrzyskiego gminy o różnym stopniu nasilenia procesów starzenia się ludności (tab. 5; ryc. 2). Pierwszą grupę tworzyły gminy, znajdujące się w fazie mł-

Typy gmin woj. świętokrzyskiego
według stopnia zaawansowania procesów starzenia się
ludności wiejskiej w 2008 r.

Fazy starzenia się ludności w gminach	Liczba gmin	Liczba ludności – wiek poprodukcyjny	Liczba ludności ogółem	% gmin	% ludności – wiek poprodukcyjny	% ludności ogółem
Młodość demograficzna	13	17 424	134 375	13,4	13,9	19,3
Przedpole starzenia się	18	27 492	161 692	18,6	21,9	23,2
Starzenie się właściwe	43	54 764	284 936	44,3	43,7	40,9
Osiągnięta starość demograficzna	23	25 653	115 549	23,7	20,5	16,6
Razem	97	125 333	696 552	100,0	100,0	100,0

dości demograficznej. Znalazło się w niej 13 gmin, które leżą w strefie podmiejskiej Kielc – dużego ośrodka wzrostu, koncentrującego najważniejsze dla życia społeczno-gospodarczego instytucje. Grupa ta skupiała 13,9% ludności wiejskiej w wieku poprodukcyjnym (19,3% ogółu ludności wiejskiej województwa). Drugą grupę tworzyły 18 gmin, znajdujących się w fazie przedpola starzenia się. Skupiała ona 21,9% ludności wiejskiej w wieku poprodukcyjnym (23,2% ogółu ludności wiejskiej województwa). Były to jednostki, które otaczały gminy pierwszej grupy. Kolejną, trzecią grupę, stanowiły 43 gminy znajdujące się w fazie starzenia się właściwego. W 2008 r. zamieszkiwało je 43,7% ludności wiejskiej w wieku poprodukcyjnym (40,9% ogółu ludności wiejskiej województwa). Ostatnią grupę tworzyły 23 gminy, znajdujące się w fazie starości demograficznej. Skupiały one 20,5% ludności wiejskiej w wieku poprodukcyjnym (16,6% ogółu ludności wiejskiej województwa). Gminy grupy trzeciej i czwartej położone są peryferyjne w stosunku do dużych ośrodków miejskich, gdzie jak już wcześniej wspomniano, obserwuje się systematyczny ubytek ludności młodej na tereny gwarantujące im znalezienie pracy i większe możliwości rozwoju, a często także doksztalcenia się.

Dynamiczne zmiany struktury ludności powodują, że coraz bardziej istotne stają się relacje między poszczególnymi grupami wieku ekonomicznego ludności. Obrazuje je współczynnik obciążenia demograficznego. Na wiejskich obszarach woj. świętokrzyskiego jego poziom zmniejszał się w badanym okresie z 81 do 63 (w kraju – z 76 do 60), przy czym następowała powolna zmiana proporcji wewnętrznych grup wiekowych. Zmniejszał się udział „obciążenia” populacją młodocianych (z 58% do 54%), wzrastał natomiast udział „obciążenia” ludnością w wieku emerytalnym. Kierunek tych zmian jest bezpośrednim następstwem demograficznego starzenia się społeczeństwa.

5. Migracje ludności

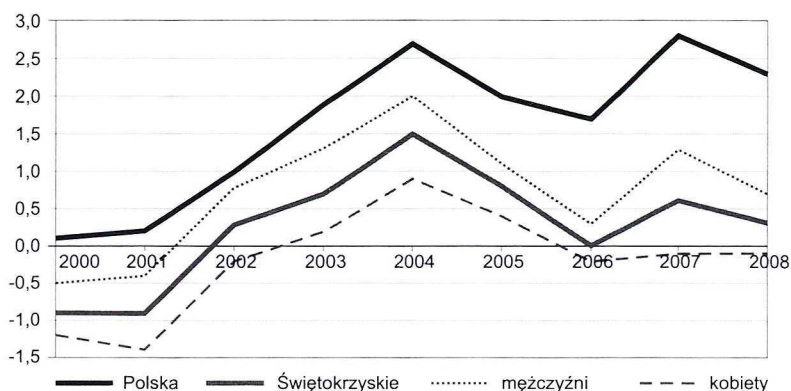
Czynnikiem determinującym ogólną dynamikę rozwoju ludności, rozmieszczenie terytorialne oraz procesy depopulacyjne są również migracje. Lata 90. XX w. charakteryzowały się zmniejszoną ruchliwością przestrzenną ludności, którą ograniczały bariery procesu transformacji społeczno-ekonomicznej. Po 2000 r. nastąpiło ponowne jej nasilenie.

Należy zaznaczyć, że istniejące dane statystyczne nie obejmują rzeczywistych rozmiarów migracji, zwłaszcza zagranicznych. Rejestrują tylko informacje o przemieszczeniach zostawiających ślad w postaci zmiany zameldowania. Należy zdawać sobie sprawę z tego, że prawdziwy poziom migracji jest dużo wyższy niż wyniki przedstawione poniżej.

Na obszarach wiejskich woj. świętokrzyskiego do 2002 r. saldo migracji pozostawało ujemne (ryc. 3). W kolejnych latach jednak, imigrantów było więcej niż osób opuszczających region, co nieco łagodziło sytuację demograficzną wsi. Saldo migracji (łącznie z zagranicą) w przeliczeniu na 1000 ludności wynosiło -0,9 w 2000 r., a w 2008 r. -0,3. Jego poziom w badanym okresie zwiększał się do 2004 r. (1,5‰), po czym stopniowo opadał. W Polsce saldo pozostawało dodatnie – od 0,1‰ do 2,3‰.

Migracje zagraniczne na pobyt stały odgrywały w woj. świętokrzyskim mniejszą rolę niż w kraju. Przeciętne saldo migracji wewnętrznych w latach 2000-2008 wynosiło zaledwie 0,3‰, natomiast ubytek (emigracja) to zaledwie 29 osób (0,0‰). W Polsce wskaźniki te osiągały odpowiednio: 1,9‰ oraz -0,3‰.

Zmianom uległy nie tylko rozmiary migracji, ale także intensywność poszczególnych kierunków przemieszczeń. Dużą grupę osiedlających się na wsi, stanowili mieszkańcy, emigrujący z terenów miejskich. Napływ ludności miejskiej osiągał (w przeliczeniu na 1000 mieszkańców) 5,6 osób w 2000 r., 7,2: sześć lat później,

Ryc. 3. Zmiany salda migracji (na 1000 ludności) na obszarach wiejskich woj. świętokrzyskiego w latach 2000-2008.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie www.stat.gov.pl. Źródło: Opracowanie własne.

Migracje ludności wiejskiej woj. świętokrzyskiego na pobyt stały
w latach 2000–2008

Wyszczególnienie	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
	na 1000 ludności								
Napływ	10,1	9,0	10,4	10,8	11,3	10,2	11,2	12,8	9,3
z miast	5,6	5,2	6,1	6,8	7,2	6,4	6,8	7,3	5,5
ze wsi	4,4	3,7	4,3	3,9	4,0	3,8	4,3	5,2	3,5
Odływ	11,0	9,9	10,1	10,1	9,8	9,4	11,2	12,2	9,0
do miast	6,4	5,9	5,8	6,0	5,6	5,6	6,2	6,5	5,0
na wieś	4,5	3,9	4,2	4,0	4,1	3,8	4,6	5,4	3,6
Saldo migracji (z zagranicą)	-0,9	-0,9	0,3	0,7	1,5	0,8	0	0,6	0,3

a w ostatnich latach spadł do 5,5. Nieco ograniczone zostały (głównie ze względu na wyczerpujące się miejsca pracy) migracje ze wsi do miast, jednak ich poziom nadal pozostawał wysoki (tab. 6). Migracje te objęły przede wszystkim ludzi młodych.

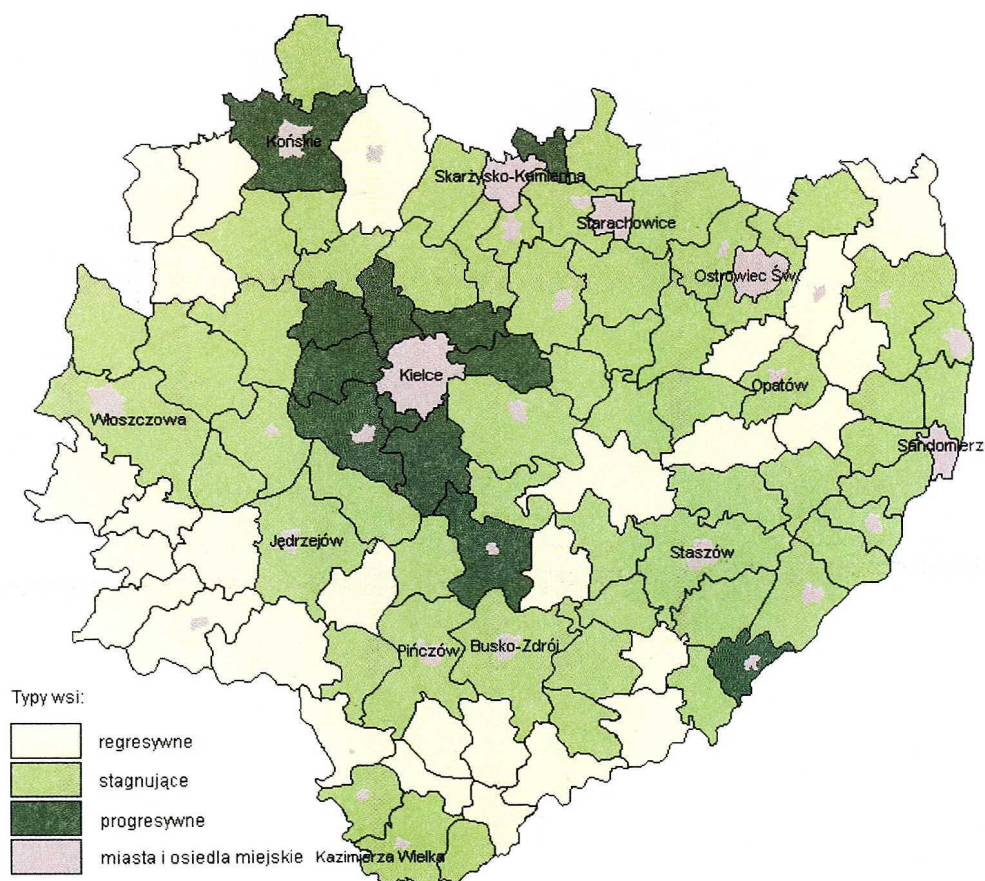
Najwięcej przemieszczeń odbywało się w obrębie woj. świętokrzyskiego – stanowiły one 75% napływów oraz 65% odpływów. Kierunki wyjazdów poza region nie ulegają większym zmianom. Najczęściej emigranci osiedlali się w woj. mazowieckim. Wiele osób kierowało się także do województw małopolskiego i śląskiego. Łącznie do tych trzech województw przeniosło się ok. 66% wszystkich osób na stałe opuszczających woj. świętokrzyskie.

7. Prognoza ludności na lata 2010-2035

Prognozy dla ludności wiejskiej woj. świętokrzyskiego są znacznie bardziej niepokojące niż średniokrajowe. Z przewidywanych na 2010 r. 694,0 tys. mieszkańców, do 2035 r. ubędzie ponad 8% kobiet i mężczyzn. Zmniejszenie liczby ludności będzie następować przez kolejne lata, szczególnie zaś nasili się w ostatniej dekadzie (lata 2025 – 2035). Tendencję ogólnopolską będzie cechować wolniejsze tempo spadku (o 2,3%), a ujemny przyrost naturalny przewidywany jest dopiero na lata 2020-2030 (tab. 7).

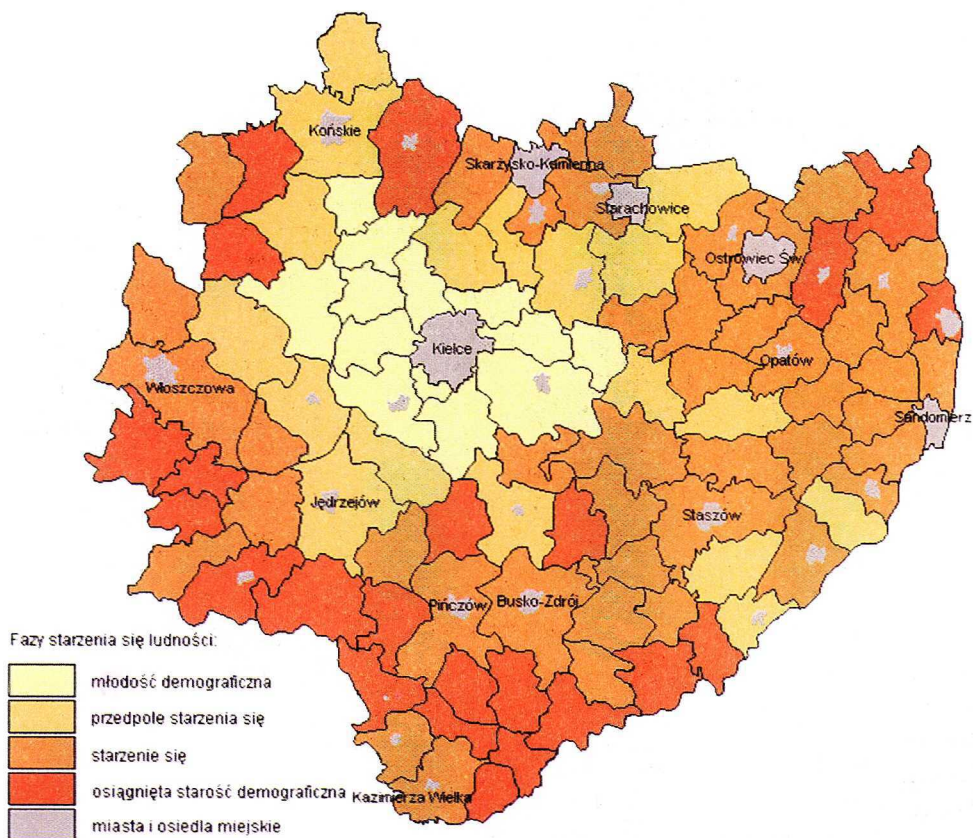
Głównym czynnikiem depopulacji regionu będzie wysoki spadek liczby urodzeń – aż o 38,2% (w kraju – o 33,9%). Wpłynie on na dynamiczne obniżenie się przyrostu naturalnego z -1,7‰ do -5,6‰ (w Polsce – z 1,1‰ do -3,7‰).

Występujące zjawiska demograficzne przyczynią się do szerokich zmian w strukturze wieku dzieci i młodzieży poniżej 18 roku życia. W długoletnim okresie ich udział

Ryc. 1. Przestrzenne zróżnicowanie typów gmin woj. świętokrzyskiego w 2008 r.

Źródło: Opracowanie własne.

Ryc. 2. Przestrzenne zróżnicowanie typów gmin woj. świętokrzyskiego o różnym stopniu zaawansowania starzenia się ludności wiejskiej w 2008 r.

Prognozowane zmiany w liczbie i strukturze wieku ludności wiejskiej
woj. świętokrzyskiego na lata 2010-2035

Wyszczególnienie	Świętokrzyskie			Polska		
	2010	2020	2035	2010	2020	2035
ludność według wieku w odsetkach ogółem						
Przedprodukcyjny	19,8	18,2	15,0	21,2	19,7	16,2
Produkcyjny	62,2	60,2	57,5	63,2	61,1	58,6
mobilny	38,9	37,1	29,5	40,3	38,1	30,9
niemobilny	23,3	23,0	28,0	22,9	23,0	27,7
Poprodukcyjny	18,1	21,7	27,5	15,6	19,3	25,2
ruch naturalny (na 1000 ludności)						
Urodzenia żywe	10,4	9,6	7,0	11,5	10,3	7,7
Przyrost naturalny	-1,7	-2,4	-5,6	1,1	-0,2	-3,7
współczynniki demograficzne						
Obciążenie	61	66	74	58	64	71
Starość	92	119	184	74	98	156

w populacji wiejskiej zmniejszy się o prawie 5 pkt proc. – z 19,8% do 15,0% (w kraju – z 21,2% do 16,2%). Liczba najmłodszych osób będzie sukcesywnie maleć i osiągnie na koniec ćwierćwiecza jeden z najwyższych w kraju procentowy spadek liczebności – o ponad 30% (w Polsce – 24,2%). Najszybciej będzie się zmniejszać populacja dzieci do drugiego roku życia – o 37,6%. W starszych grupach wiekowych dynamika zmian powinna słabnąć.

Ograniczenie „dopływu” młodych pracowników rozpocznie proces ubytku mieszkańców w wieku aktywności zawodowej, chociaż w tym przypadku kierunek zmian wewnętrznych grup wiekowych będzie rozbieżny. Prognozy są drastyczne – nastąpi ponad 15% ubytek liczby osób w wieku produkcyjnym, wobec 8,4% w kraju. Przewiduje się 30,4% spadek liczby pracowników w wieku mobilnym, przy jednoczesnym wzroście liczby osób niemobilnych o 10,6%. W obrębie tej grupy, wyraźnie pogorszą się proporcje wiekowe: początkowo na 10 starszych pracowników przypadają będzie 17 w wieku mobilnym, a za 25 lat będzie ich już tylko 11.

Zwiększy się udział grupy osób w wieku poprodukcyjnym. Proces ten będzie się pogłębiał w całej Polsce. Według prognoz, populacja ta zwiększy się o 39,3%, ale będzie to znacznie mniejszy wzrost niż średnio w kraju, dla którego przewiduje się

59,6%. Tym samym nieco zmniejszy się (o 2 pkt proc.) dysproporcja poziomu udziału osób w wieku emerytalnym między woj. świętokrzyskim (27,5%) a Polską (25,2%). Tak więc, w grupie poprodukcyjnej znajdzie się co czwarty mieszkaniec regionu, podczas gdy obecnie był nim co 6.

W 2035 r. mediana wieku zwiększy się do 48,6 lat (w kraju do 46,9 lat), a tym samym zdecydowanie wzrośnie współczynnik obciążenia demograficznego osób w wieku produkcyjnym ludnością w wieku nieprodukcyjnym – z 61 do 74 (w kraju – z 58 do 71).

Przedstawiona koncepcja rozwoju ludności woj. świętokrzyskiego jest tylko jednym z możliwych scenariuszy – według analityków obecnie najbardziej prawdopodobnym. Warto jednak podkreślić, że stabilizacja warunków społeczno-gospodarczych powinna w wyraźnym stopniu wpłynąć na złagodzenie wyrazu statystycznych prognoz.

Podsumowanie

Przedstawiona analiza pozwala stwierdzić, że w latach 2000-2008 następował stały odpływ zasobów ludzkich z terenów wiejskich woj. świętokrzyskiego. Liczba ludności obniżyła się z 703 246 do 696 552 osób, tj. o 1,0%. Przyczyny wyludniania się tych obszarów miały przede wszystkim charakter społeczno-ekonomiczny, a za najważniejsze uważa się:

- spadek liczby urodzeń (niski przyrost naturalny),
- starzenie się ludności,
- ubytek migracyjny młodych osób,
- zmiany w strukturze ludności w wieku produkcyjnym (rosnąca grupa osób w wieku niemobilnym),
- malejącą płodność kobiet.

Skala negatywnych procesów obserwowanych na obszarach wiejskich woj. świętokrzyskiego jest niestety większa, niż w innych regionach kraju, co w konsekwencji rzutuje na negatywną prognozę ludności w najbliższym 30-leciu. Utrzymanie się obecnych tendencji będzie prowadzić do postępującego starzenia się ludności, a ich natężenie spowoduje znaczne wyludnienie terenów wiejskich (Długosz 1997; Rosset 1959). Taki kierunek zmian potwierdzają prognozy, a ponieważ zmiany demograficzne wpływają na ekonomiczne znaczenie poszczególnych regionów, dla woj. świętokrzyskiego może to oznaczać powiększenie dystansu w stosunku do innych województw.

Za pozytywne zjawisko, należy uznać rosnący udział zasobów ludzkich w strefach podmiejskich dużych ośrodków wzrostu, gdzie dzięki ciągłemu rozwojowi funkcji mieszkaniowych, przewiduje się dalszy, powolny napływ ludności miejskiej.

Literatura

- Bacon F., 1955, *Novum Organum*. J. Wikarjak (tłum.), Warszawa.
- Bański J., 2004, *Procesy ludnościowe na obszarach wiejskich*, [w:] *Polska przestrzeń wiejska: procesy i perspektywy*, J. Bański (red.). Studia Obszarów Wiejskich, Tom 6, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Bourgeois-Pichat J., 1950, *Charger la population active*. "Journal de la Societe de Statistique de Paris" nr 3, Paryż.
- Długosz Z., 1997, *Stan i dynamika starzenia się ludności Polski*. „Czasopismo Geograficzne”, z. 2.
- Dziewoński K., Kosiński L., 1967, *Rozwój i rozmieszczenie ludności Polski w XX wieku*. PWN, Warszawa.
- Eberhardt P., 1989, *Regiony wyludniające się w Polsce*. Prace Geograficzne, nr 148, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Encyclopedia of Political Economy*, 1999, Routledge.
- Frenkel I., 1997, *Ludność, zatrudnienie i bezrobocie na wsi w latach 1988-1995*. Problemy Rozwoju Wsi i Rolnictwa, nr 55, IRWiR PAN, Warszawa.
- Frenkel I., Rosner A. (red.), 1995, *Atlas demograficzny i społeczno-zawodowy obszarów wiejskich w Polsce*. IRWiR, Polskie Towarzystwo Demograficzne, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa.
- Greń J., 1979, *Matematyczne metody optymalizacji procesów demograficznych*. „Studia Demograficzne”, nr 56.
- Greń J., 1981, *Problemy optymalizacji procesów reprodukcji ludności*, [w:] *Problemy modelowania i sterowania w systemach społeczno-gospodarczego rozwoju*. PWN, Warszawa, – Łódź.
- Harbison, F. H., 1973, *Human Resources as the Wealth of Nations*. London: Oxford University Press.
- Holzer J. Z., 1989, *Demografia*. PWE, Warszawa.
- Jędrzejczyk D., 1973, *Rozmieszczenie ludności wiejskiej w Polsce*. „Prace i Studia Instytutu Geograficznego UW”, z. 1 Warszawa.
- Jędrzejczyk D., 2001, *Podstawy geografii ludności*. Wyd. Akademickie DIALOG, Warszawa.
- Kamińska W., 2008, *Obszary wiejskie objęte semiurbanizacją w województwie świętokrzyskim*, [w:] *Obszary urbanizacji i semiurbanizacji wsi polskiej a możliwości ich rozwoju w ramach PROW 2007-2013*, T. Markowski, Z. Strzelecki (red.). Studia KPZK PAN, t. 119, Warszawa.
- Kędelski M., 1981, *Populacje ustabilizowane i niustabilizowane w modelach demograficznych*. „Studia Demograficzne”, nr 4.
- Kołodziejczyk D., 1999, *Czynnik ludzki w rozwoju obszarów wiejskich*. IERiGŻ, Warszawa.
- Kudelko J., Ziolo Z., 2001, *Centra wzrostu społeczno-gospodarczego jako czynniki rozwoju wschodniego pogranicza*, [w:] *Strategia rozwoju województw wschodniego i zachodniego pogranicza Polski w kontekście integracji z Unią Europejską*, A. Stasiak, R. Horodelski, C. Sadowska-Snarska (red.). Wyd. WSE, Białystok.
- Lotka A. J., 1977, *The Stability of the Normal Age Distribution*, [w:] *Mathematical Demography*, D. Smith N. Keyfitz (red.). Springer Verlag, Berlin.

- Ludność. Stan i struktura w przekroju terytorialnym*, 2009, GUS, Warszawa. .
- Łodyga B., 2005, *Współczesne procesy demograficzne na obszarach wiejskich w Polsce*, [w:] *Struktura przestrzenna rolnictwa Polski u progu XXI wieku*, B. Głębocki (red.). Bogucki Wyd. Naukowe, Poznań.
- Mały rocznik statystyczny Polski*, 2009, GUS, Warszawa.
- Monitoring Environmental Progress: A Report on Work In Progress*, 1995, Washington D.C.
- Pohoski M., 1963, *Migracje ze wsi do miast*. PWE, Warszawa.
- Prognoza ludności na lata 2008-2035*, 2009, GUS, Warszawa.
- Rocznik statystyczny województw*, 2002-2008, GUS, Warszawa.
- Rocznik statystyczny województwa świętokrzyskiego*, 2000-2008, Urząd Statystyczny w Kielcach, Kielce.
- Romaniuk K., 1978, *Wykłady z demografii*. SGPiS, Warszawa.
- Rosset E., 1959, *Proces starzenia się ludności. Studium Demograficzne*. Warszawa.
- Rosset E., 1961, *Perspektywy demograficzne Polski*. PWE, Warszawa.
- Rosset E., 1975, *Demografia Polski*. PWN, Warszawa.
- Stasiak A., 1980, *Wieś Polska 2000*, Biuletyn KPZK PAN, z. 110, Warszawa.
- Stasiak A., 1983, *Struktury społeczno-demograficzne wsi polskiej i jej przemiany*. Biuletyn KPZK PAN, z. 122, Warszawa.
- Stasiak A. (red.), 2006, *Wieś polska dwa lata po wstąpieniu do Unii Europejskiej ze szczególnym uwzględnieniem tzw. Ściany Wschodniej*. Biuletyn KPZK PAN, z. 228, Warszawa.
- Województwo świętokrzyskie – podregiony, powiaty, gminy*, 2008, Urząd Statystyczny w Kielcach, Kielce.
- Żurek A., 1975, *Struktura przestrzenna przepływów ludności miast województwa kieleckiego*. Prace Geograficzne, nr 113, IGiPZ PAN, Warszawa.